

Paleolit

MARIA MARCZAK

WSTĘPNE WYNIKI BADAŃ WYKOPALISKOWYCH
PRZEPROWADZONYCH W WISTCE SZLACHECKIEJ,
POW. WŁOCŁAWEK

Badania wykopaliskowe przeprowadzone latem 1963 roku w Wistce Szlacheckiej, pow. Włocławek, stanowiły kontynuację prac rozpoczętych w tej wsi i w sąsiednim Dobiegniewie w roku 1960¹. Przeprowadzone wówczas eksploracje poprzedziły systematyczne badania powierzchniowe po obydwu brzegach Wisły na odcinku Płock—Włocławek, które wskazały na znaczną obfitość stanowisk na obszarze obydwu wymienionych wsi oraz najbliższej ich okolicy.

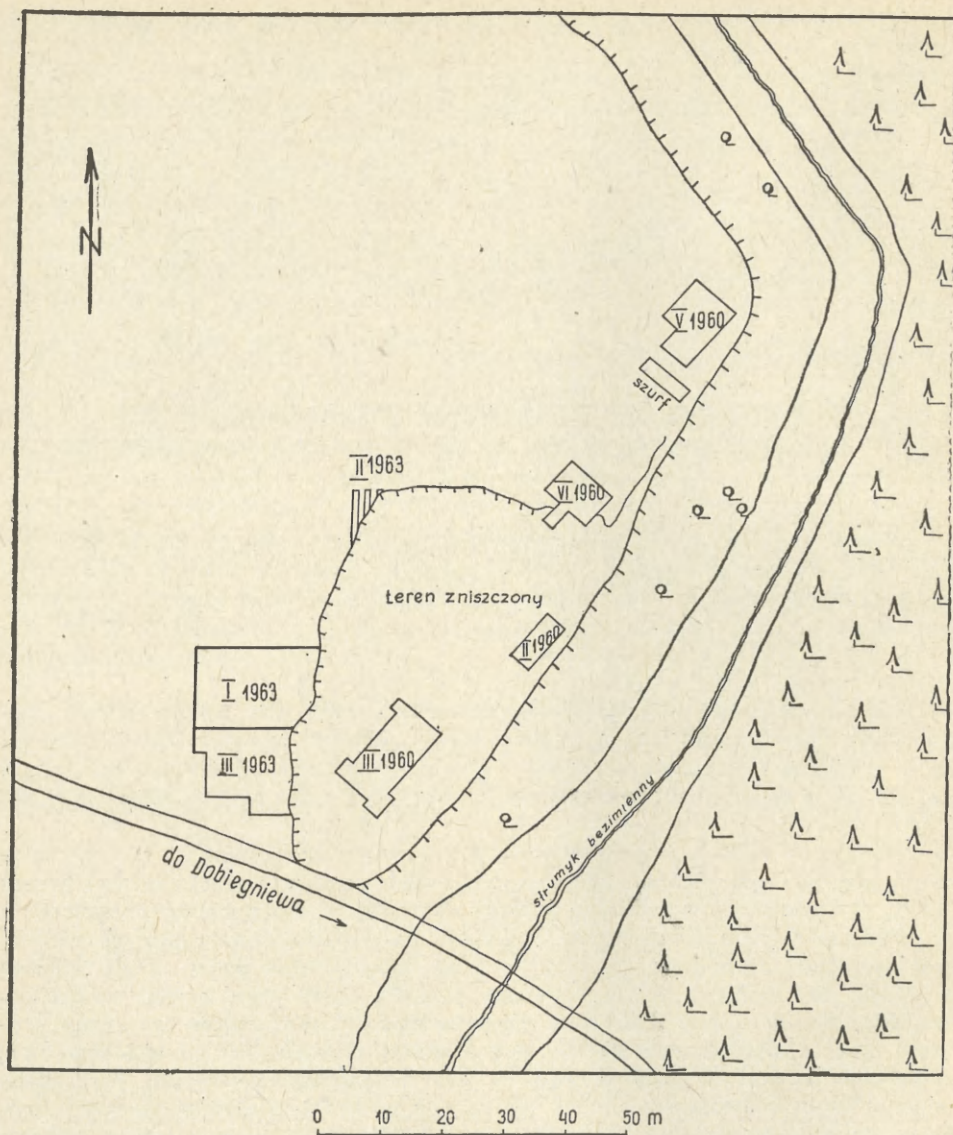
Rozpoczęcie prac w rejonie Włocławka podyktowane było z jednej strony znikomą znajomością pozostałości z okresu późnego paleolitu i mezolitu na tym terenie (tylko nieliczne zbiory powierzchniowe), z drugiej zaś koniecznością ratowania stanowisk, które miały ulec lub częściowo już uległy zniszczeniu w związku z budową stopnia wodnego na Wiśle.

Tegoroczne badania objęły eksplorację stanowisk mezolitycznych na południowych krańcach wsi Wistka Szlachecka, na cyplu tarasu erozyjnego lewego brzegu Wisły, wyznaczonego od północy rzeczką Zuzanką, a od wschodu bezimiennym strumykiem. Obszar występowania stanowisk na wspomnianym cyplu ograniczony jest w części zachodniej lasem, a w części południowej polną drogą wiodącą z Wistki Szlacheckiej do Dobiegniewa (ryc. 1). Część tego terenu przebadano w roku 1960. W latach 1961—1962 przeprowadzane opodal stanowisk roboty drogowe spowodowały prawie całkowite zniszczenie obszaru już przebadanego oraz częściowo jeszcze nie przebadanego. W czasie tegorocznego sezonu przebadano znaczną część zachowanego terenu, wytyczając wzdłuż krawędzi obszaru zniszczonego trzy wykopy oznaczone cyframi od I do III (rozmieszczenie wykopów ilustruje ryc. 1), z których wykop oznaczony cyfrą II, po przeszkrobaniu kilku próbnych ław, okazał się prawie całkowicie jałowy.

Poniższe sprawozdanie, zawierające omówienie materiałów uzyskanych z wykopów I i III, wraz z uwzględnieniem warunków ich zalegania zarówno w ramach poszczególnych poziomów glebowych, jak też w rzucie poziomym, ma charakter wstępny i ogólny. Szczegółowe opracowanie obydwu wykopów włączone zostanie do monografii stanowisk przebadanych w Wistce Szlacheckiej w latach 1960—1963.

Wykopy I i III wytyczono wzdłuż osi E—W. Eksploracja ich początkowo po-

¹ Badania w rejonie Włocławka zainicjował prof. Stefan Krukowski. Eksploracją stanowisk w roku 1960 kierował dr Romuald Schild.

Ryc. 1. Wistka Szlachcka, pow. Włocławek. Plan sytuacyjny wykopów z roku 1960 i 1963

Rys. I. Niewiadomska

stępowała w kierunku zachodnim, a następnie południowym, co w rezultacie doprowadziło do połączenia wykopów w jeden duży wykop o pow. ok. 400 m², z czego na wykop I przypada ok. 240 m², reszta natomiast na wykop III.

Teren, na którym prowadzono badania, jest sporadycznie uprawianym polem ornym. W części południowej (w kierunku drogi) lekko się obniża, ponieważ powierzchnia jego została zniszczona przez deflację.

Wykop I objął swym zasięgiem obszar prawie nie zniszczony. Wyróżniono tu następujące poziomy glebowe: próchnicę (współczesną), iluwium silne, w stropie zdarte przez orkę i deflację, oraz iluwium słabe. Utwory te podścielał poziom żwirów tarasowych, zaburzony mrozowo (wysady), który zalegał na ukośnie warstwowych piaskach tarasowych.

Natomiast profil glebowy wykopu III, poza częścią wschodnią i środkową, był znacznie zubożony. Na dużej części wykopu występowała jedynie próchnica (zanikająca w kierunku południowym), a bezpośrednio pod nią piasek tarasowy.

Głównym poziomem występowania zabytków na obydwu wykopach było iluwium silne. Mniej licznie zalegały one w iluwium słabym oraz wtórnie — w próchnicy.

Tak jak na większości stanowisk piaszkowych, nie udało się tu stwierdzić układu stratygraficznego. W związku z tym przy rozpatrywaniu czystości inwentarzy obydwu wykopów zastosowano obok kryterium typologicznego analizę układu planigraficznego zabytków.

Wykop I

Dostarczył ogółem ok. 3500 zabytków krzemienych, w tym ok. 30 rdzeni i ok. 250 narzędzi oraz ok. 700 fragmentów ceramiki z epoki brązu, głównie kultury trzcinieckiej².

Przeważająca większość materiału krzemienego należy zapewne do jednego, dotąd nie znanego przemysłu mezolitycznego. Reszta natomiast stanowi tzw. domieszkę: niewiele innych zabytków mezolitycznych, parę okazów krzemienych związanych z ceramiką oraz jeden, zgrzany, paleolityczny rylec klinowy, środkowy.

Zdecydowana większość zabytków, które składają się na główny przemysł, zalegała w silnie nasyconym skupieniu o pow. ok. 50 m² (przy określaniu rozmiarów skupienia wzięto pod uwagę okazy z iluwium silnego i słabego). Wystąpiło ono w południowo-wschodniej i środkowej części wykopu. W swej części południowo-zachodniej było dość wyraźnie odizolowane od reszty zabytków, natomiast w części północno-zachodniej i zachodniej krzemienie zanikały stopniowo. Wschodnia część skupienia została zniszczona przez wspomniane już pobieranie piasku przy robotach drogowych. Okazy, które uznano za domieszkę, zalegały w rozproszonym, przede wszystkim poza skupieniem, niekiedy w znacznej od niego odległości (kilkanaście metrów), a tylko nieliczne spośród nich znaleziono w skupieniu.

A oto ogólna charakterystyka głównego przemysłu mezolitycznego.

Prawie wszystkie okazy wykonane są z bardzo charakterystycznej odmiany narzutowego krzemienia kredowego, nie przeświecającego, barwy białokremowej, nieliczne z krzemienia kredowego, słabo przeświecającego, o barwie szaroczarnawej, pospolitego na stanowiskach mezolitycznych, bazujących na surowcu narzutowym.

Rdzenie:

Około 25 szt., w tym także fragmenty, o rozmiarach głównie średnich i małych, na ogół krępe lub krótkie. Prawie wszystkie są odłupkowe, poza nielicznymi, które obok negatywów odłupkowych mają także jeden lub parę negatywów wiórowych. Zdecydowaną większość stanowią rdzenie jednopiętowe, niektóre ze zmianą orientacji, część z nich znacznie zużytych. Ze względu na kształt wyróżnia się m. in. kilka rdzeni podkrążkowych oraz stożkowatych. Pięty rdzeni są głównie surowe i dzikie, przeważnie ukośne. Pięciska na ogół prawcowane.

² Przynależność kulturową ceramiki określił mgr Jacek Miśkiewicz.

Półsurowiec³:

Składa się przede wszystkim z odłupków (ok. 450 szt.) i stosunkowo mniejszej ilości wiórów (ok. 240 szt.). Odłupki są głównie małe, rzadziej średnie lub bardzo małe. Charakterystyczne jest liczne występowanie odłupków bardzo szerokich, krótkich lub prawie krótkich, niekiedy trójkątnych. Są one zarówno dość cienkie, jak też bardzo grube, masywne, o dużych, ukośnych piętach, bardzo często dzikich lub surowych. Rozmiary wiórów są na ogół takie jak odłupków, przy czym pewna ich ilość jest zdecydowanie mikrolityczna; te wykonane na ogół z krzemienia o barwie szaroczarnawej. Zwraca uwagę wielka ilość materiału odpadkowego — bardzo drobne odłupki, fragmenty odłupków oraz drobne okruchy, ok. 2400 szt. Ponadto wystąpiło kilkadziesiąt odpadków rdzeniowania oraz 2 rylczaki.

Narzędzia:

I. Niesłychanie licznie reprezentowaną grupą narzędziową są skrobacze wieloraki (ok. 150 szt., w tym ok. 40 fragmentów). Narzędzia te, bardzo charakterystyczne dla mezolitu, a szczególnie dla jego późniejszych faz, wyróżniają się wielką różnorodnością form (czasem wręcz przypadkowych), rodzajem używanego półsurowca, a także sposobem załuskania. Właściwe ich opracowanie utrudnia w znacznym stopniu brak ustalonych kryteriów typologicznych, pozwalających na wydzielenie poszczególnych typów w ramach tej ogólnej grupy narzędzi. Kryteria takie winny być opracowane na podstawie przebadanych wykopaliskowo, bogatych w skrobacze wielorakich stanowisk mezolitycznych.

W przedstawionym niżej próbnym podziale skrobaczy wielorakich na poszczególne typy jako kryterium przyjęto sposób uformowania części pracującej, biorąc pod uwagę jej położenie w stosunku do osi narzędzia oraz rodzaj załuskania. Rodzaj załuskania pozwala na wyróżnienie dwu zasadniczych podgrup skrobaczy wielorakich: podgrupa I — skrobacze o bardzo charakterystycznym retuszu, regularnym, stromym lub półstromym, najczęściej wąskim; podgrupa II skrobacze łuskane z różną starannością, na ogół średnio stromo, ale również bardzo stromo lub dość płasko.

Podgrupa I: stanowi blisko połowę omawianej grupy narzędzi. Są to okazy wykonane przeważnie na małych lub bardzo małych cienkich lub dość cienkich, bardzo szerokich, krótkich i krępych odłupkach. Wyróżniający je charakterystyczny retusz pokrywa większą część obwodu odłupka bądź tylko jeden z jego boków. Niekiedy retusz wykonany jest na spodniej stronie odłupka, a czasem jest zwrotny. Sposób usytuowania części pracującej pozwala na wyróżnienie następujących typów: 1. Kilka skrobaczy o kształcie bardziej lub mniej zbliżonym do prostokąta, łuskanych głównie na trzech bokach. Niektóre z nich przez ukośną linię wierzchołkowej krawędzi odłupka, w miejscu styku jednego boku z drugim, tworzą rodzaj pazura o asymetrycznym, nie wydzielonym, bardzo krótkim kolcu (ryc. 2: 1). Nieliczne okazy załuskane są zwrotnie (ryc. 2: 2a,b); 2. Kilkanaście skrobaczy łuskanych w wierzchołkowej części odłupka. Kształt krawędzi uformowanej przez retusz jest różny, od lekko zakolonej (ryc. 2: 3, 4) przez ukośną (ryc. 2: 5) do bardziej lub mniej prostej. Niekiedy krawędź ta jest lekko zębata. Część okazów z racji swych proporcji przypomina zgrzebełka; 3. Kilkanaście skrobaczy (niektóre wydłużone) na odłupkach, parę na odpadkach, łuskanych głównie na jednym boku, kilka na dwu bokach, czasem zwrotnie (jeden z okazów tego typu ilustruje ryc. 2: 11). Poza

³ Tymczasowo półsurowiec i wszelkiego rodzaju materiał odpadkowy z obydwu wykopów przedstawiony jest łącznie, bez podziału na poszczególne zespoły.

Ryc. 2. Wistka Szlachecka, pow. Włocławek
1-19 — wybór narzędzi z inwentarza wykopu I

Rys. I. Niewiadomska

wyróżnionymi typami w pojedynczych egzemplarzach wystąpiły: mały odłupek odpadkowy, o części pracującej wykształconej retuszem zwrotnym w niby drapacz ostrołukowy (ryc. 2: 6a,b), oraz dwa mikrolityczne odłupki, jeden łuskany dookołnie, miejscami nieco zębate, drugi na bardzo szerokim i krótkim odłupku, łuskany zwrotnie w części przysączkowej.

Podgrupa II: narzędzia wykonane przeważnie na grubych lub dość grubych, czasem wydłużonych odłupkach, niekiedy okrucach, czy grubych, dość szerokich wiórach. Rozmiary ich wahają się od średnich do bardzo małych, a nawet wręcz mikrolitycznych. Omawiane narzędzia można podzielić na: skrobacze, którym opracowanie części pracującej nadało bardziej lub mniej określony kształt, i skrobacze c formach nieokreślonych.

Wśród tych pierwszych wyróżnia się następujące typy: 1. Kilkanaście małych i bardzo małych skrobaczy o kształcie zbliżonym do prostokąta, wykonanych na dość grubych, krótkich lub krępych odłupkach. Skrobacze te łuskane są przeważnie na trzech bokach. Wyróżniają się trzy okazy (stosunkowo największe), które w wierzchołkowej części pracującej mają nieznaczne zagłębienie (ryc. 2: 7). Inne okazy tego typu ilustruje ryc. 2: 8—10; 2. Kilkanaście wydłużonych małych, rzadko średnich skrobaczy, wykonanych na dość grubych odłupkach, odpadkach lub wiórach (częściowo uszkodzonych), łuskanych stromo lub pół stromo na jednym lub dwu bokach, na ogół nie całkowicie, czasem zwrotnie (ryc. 2: 12, 13); 3. Kilka średnich i małych skrobaczy podowalnych, łuskanych prawie dookołnie (ryc. 2: 14). Ponadto w pojedynczych egzemplarzach wystąpiły: mikrolityczny skrobacz zbliżony do trójkąta (ryc. 2: 15) i średni, na wydłużonym znacznie odłupku, łuskany dość płasko na większej części obwodu.

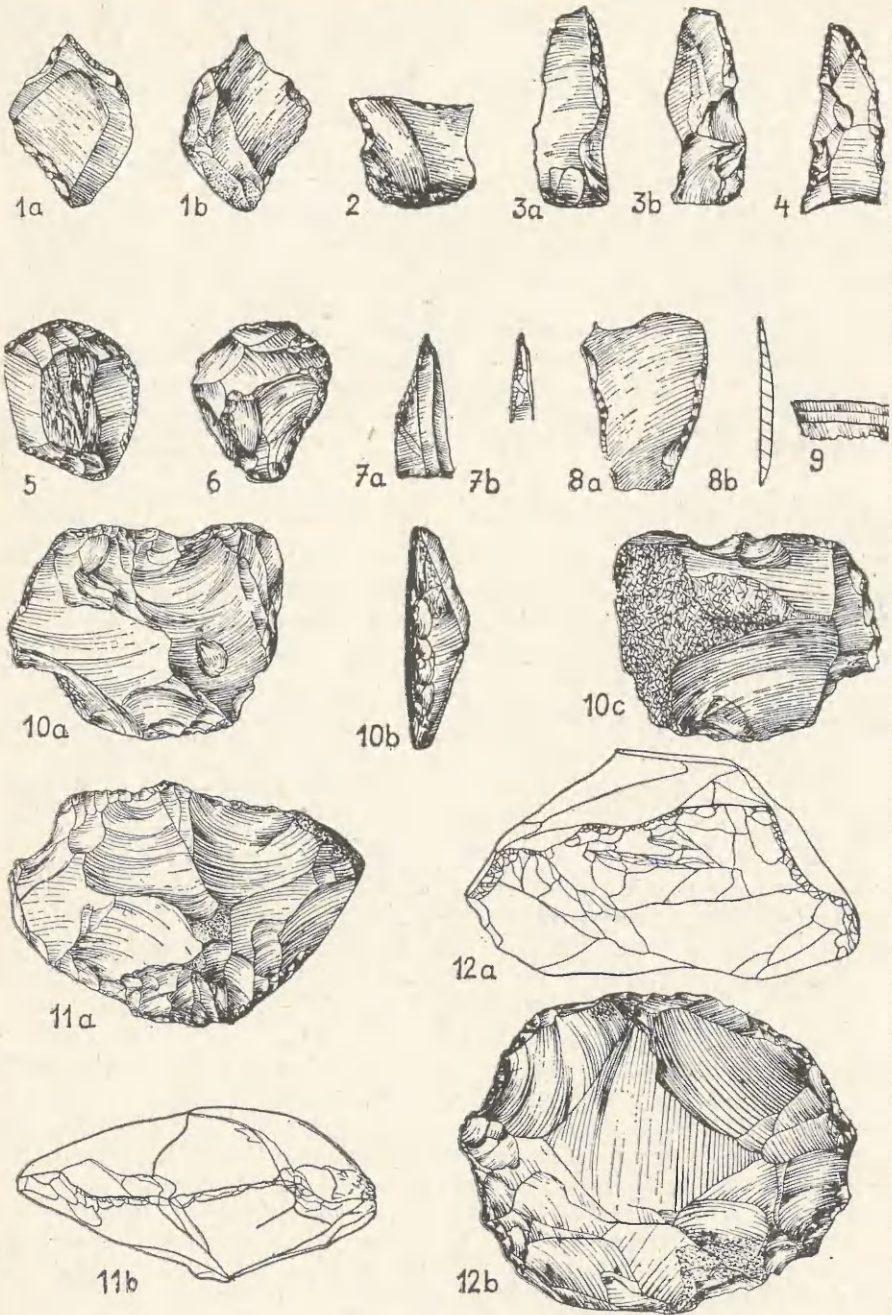
Wśród skrobaczy o kształtach nieokreślonych wyróżniono: 1. Kilkanaście małych i średnich odłupków odpadkowych i odpadków, łuskanych na większej lub mniejszej części obwodu; 2. Dwa średnie odłupki i jeden fragment dość szerokiego wióra, łuskane (na części obwodu) wybitnie zębate; 3. Dwa średnie odpadki łuskane na wystających, naturalnych niby kolcach (jeden uszkodzony).

Pozostałe grupy narzędziowe, które reprezentują omawiany przemysł, wystąpiły w stosunku do skrobaczy w wyraźnej dysproporcji ilościowej.

II. *Dr ap a c z e* (5 szt.), wśród których wyróżniono: dwa prawie średnie, krępawe (jeden na grubym wydłużonym odłupku zaprawiakowym, o wybitnie wysokim stromo łuskany, lekko ukośnym drapisku — ryc. 1: 17a, b, drugi na odpadku o drapisku lekko zakolonym, uszkodzonym, łuskany średnio stromo), oraz trzy małe, krępe drapacze na odłupkach (jeden o drapisku ostrołukowym, uformowanym na boku półsurowiaka, drugi o drapisku prawie ostrołukowym — ryc. 2: 18, i trzeci krótki, o drapisku i jednym boku łuskany dość płasko).

III. *Z g r z e b ł a* (3 szt.), wszystkie jednostronne i jednoboczne: dwa; średni i mały — bardzo grube, poprzeczne (ryc. 2: 16a, b); trzeci, mały, dość cienki, boczny.

IV. *P a z u r y* (5 szt.), wszystkie małe, wykonane na odłupkach i wiórach odpadkowych. W proporcjach są zarówno krępe, jak i smukławe. Z uwagi na sposób ukształtowania części pracującej wyróżniono: pazury z kolcem *w y d z i e l o n y m* i *n i e w y d z i e l o n y m*. Do pierwszej grupy zaliczono dwa pazury na odłupkach, o krótkich, niskich, delikatnych, symetrycznych kolcach (ryc. 3: 1a,b). Obydwa, oprócz kolców, łuskane są na części lub całym obwodzie odłupka, jeden z nich charakterystycznym półstromym, wąskim retuszem (ryc. 2: 19). Grupę drugą reprezentują pazury na ogół smukławe, o kolcach dość krótkich, niskich lub dość niskich, symetrycznych, przeważnie tępych (ryc. 3: 4).

Ryc. 3. Wistka Szlachecka, pow. Włodawek
 1—12 b — wybór narzędzi i rdzeni z inwentarzy wykopów I i III
 Rys. I. Niewiadomska

V. Rylce (3 szt.), małe i krępe, na odłupkach: jedynek, przeczny węglowy (ryc. 3: 2) oraz (niepewny) klinowy boczny.

VI. Wiertniki (1 szt.). Bardzo mały, na uszkodzonym wiórze odpadkowym, c żadłe nie wydzielonym, tęnym, być może naprawianym. Łuskany dodatkowo na stronie spodniej, przy podstawie (ryc. 3: 3a,b).

Ponadto w omawianym przemyśle wystąpiło kilkanaście odłupków i odpadków nieco łuskanych lub mikrołuskanych.

Jak już wspomniano, okazy, które stanowią w inwentarzu wykopu zapewne domieszkę, również mezolitycznego wieku (ok. 25 szt.), zalegały głównie poza skupieniem, a tylko nieliczne spośród nich wystąpiły w jego obrębie.

W tym stosunkowo małym zespole wyróżniono: 1. Kilka małych i mikrolitycznych rdzeni jednopiętowych, wiórowych i odłupkowych; 2. Kilka bardzo małych i mikrolitycznych drapaczy krępych na odłupkach, m. in. dwa silnie zakolone skośniki (ryc. 3: 5), oraz dwa o drapiskach silnie zakolonych (ryc. 3: 6); 3. Mikrolityczny pazur na wiórze, o kolcu niewydzielonym, asymetrycznym, niskim; 4. Mikrolityczny półtylczak o silnie skośnym stromym półtylcu (ryc. 3: 7a, b); 5. Prawie mikrolityczny rylec (?) węglowy środkowy, na zatępcu wiórowym; 6. kilka wiórów i odłupków mikrołuskanych lub łuskanych; 7. Kilka drobnych fragmentów narzędzi, w tym także zapewne skrobaczy.

Poza okazami, które wydają się niewątpliwie należeć do dwu z omówionych zespołów, w inwentarzu wykopu I wystąpiło osiem trapezów, z czego tylko jeden (ryc. 3: 8a,b), wyróżniający się stosunkowo dużymi rozmiarami oraz rodzajem półsurowca, z którego został wykonany (na odłupku), zalegał w skupieniu. Związek jego z głównym przemysłem mezolitycznym nie ulega chyba wątpliwości. Pozostałe trapezy (mikrolityczne) to trzy długie (ryc. 3: 9) oraz cztery krępe lub prawie krępe, wszystkie na wiórach. Zalegały one poza skupieniem, czasem w znacznej od niego odległości. Wydaje się, iż należy wiązać je z przedstawioną wyżej domieszką.

Również trzy (ułamane) smukłe trójkąty nierównoboczne (dwa poza skupieniem, a jeden w skupieniu) związane są zapewne również z domieszką.

Ponadto w inwentarzu wykopu I — o czym już wspomniano — wystąpiło kilkaset fragmentów ceramiki z epoki brązu. Zalegała ona głównie w północno-zachodniej części wykopu. Część jej występowała również w samym skupieniu, jak też w najbliższym jego otoczeniu. Skorupom towarzyszy parę grocików sercowatych i ich półwytworów oraz fragment noża wiórowego, wykonanego z krzemienia świeciechowskiego.

Pozostaje do wyjaśnienia jeszcze sprawa około 39 małych i bardzo małych łuszczni (ryc. 3: 10a,b,c), głównie dwubiegunowych, zarówno jedno- jak i dwustronnych, z przewagą tych pierwszych. Zalegały one tak w skupieniu, jak i poza nim. Trudno wiązać je tylko z jednym z wydzielonych zespołów, ponieważ są one pospolite zarówno dla większości stanowisk mezolitycznych, jak również znane są w inwentarzach krzemiennych z epoki brązu. Wydaje się, że część ich należy włączyć do głównego przemysłu mezolitycznego wykopu I. Wynika to — pomijając ich zaleganie w skupieniu — również z faktu, iż kilka wykonanych jest z charakterystycznego białokremowego krzemienia, przy czym jeden łuskany jest wtórnie retuszem właściwym dla podgrupy I skrobaczy wielorakich. Pozostałe zaś najpewniej wiążą się z inwentarzem epoki brązu.

Wykop III

Dostarczył około 1600 zabytków krzemiennych, w tym ok. 30 rdzeni i ok. 200 narzędzi oraz kilku fragmentów ceramiki. Większość zabytków wykonana jest z tego

samego białokremowego krzemienia kredowego, który dominował w inwentarzu wykopu I. Reszta z krzemienia kredowego szaroczarniawego, nieliczne z krzemienia jurajskiego i kilka z krzemienia czekoladowego. Krzemienie zalegały przede wszystkim w północno-wschodniej i częściowo środkowej części wykopu, tworząc tam intensywnie nasycone, izolowane skupienie. Powierzchnia jego wynosi ok. 40 m². Tak jak skupienie wykopu I, było ono w części wschodniej zniszczone przez pobieranie piasku. Odległość między skupieniami obydwu wykopów wynosi zaledwie kilka metrów. Stosunkowo niewielka ilość zabytków występujących poza skupieniem zalegała w rozproszaniu, przede wszystkim w zachodnio-północnej i zachodniej części wykopu. Nieliczne okazy uzyskano także z jego południowo-wschodniej części. Południowo-zachodnia i południowa część wykopu była jałowa lub prawie jałowa. W związku ze wspomnianym już we wstępie częściowym zniszczeniem profilu glebowego większość zabytków poza obszarem skupienia występowała w próchnicy współczesnej.

Ogromna większość inwentarza wykopu III, który zalegał przede wszystkim w skupieniu lub w jego pobliżu, stanowi wyraźną analogię do głównego przemysłu mezolitycznego wydzielonego w wykopie I. Podobieństwa między obu inwentarzami wyrażają się m. in.: 1. W zbliżonych wzajemnych proporcjach ilościowych zarówno półsurowca i odpadków (np. wybitna przewaga materiału odpadkowego), jak i rdzeni oraz narzędzi (np. wysoki udział skrobaczy w porównaniu z innymi grupami narzędzi); 2. W wielkim podobieństwie niektórych typów narzędzi, graniczącym czasem niemal z identycznością (dotyczy to przede wszystkim grupy skrobaczy); 3. w stosowaniu tej samej techniki rdzeniowania, której wynikiem z jednej strony jest charakterystyczny typ rdzeni, m. in. podkrążkowych, z drugiej zaś typowy półsurowiec odłupkowy; 4. W używaniu głównie tego samego krzemienia kredowego o bardzo charakterystycznej białokremowej barwie.

Z uwagi na powyższe podobieństwa, dla uniknięcia powtarzania się, poniższe omówienie materiału ograniczy się do wymienienia ilości poszczególnych okazów. Natomiast narzędzia różniące się od przedstawionych w wykopie I zostaną opisane.

Rdzenie:

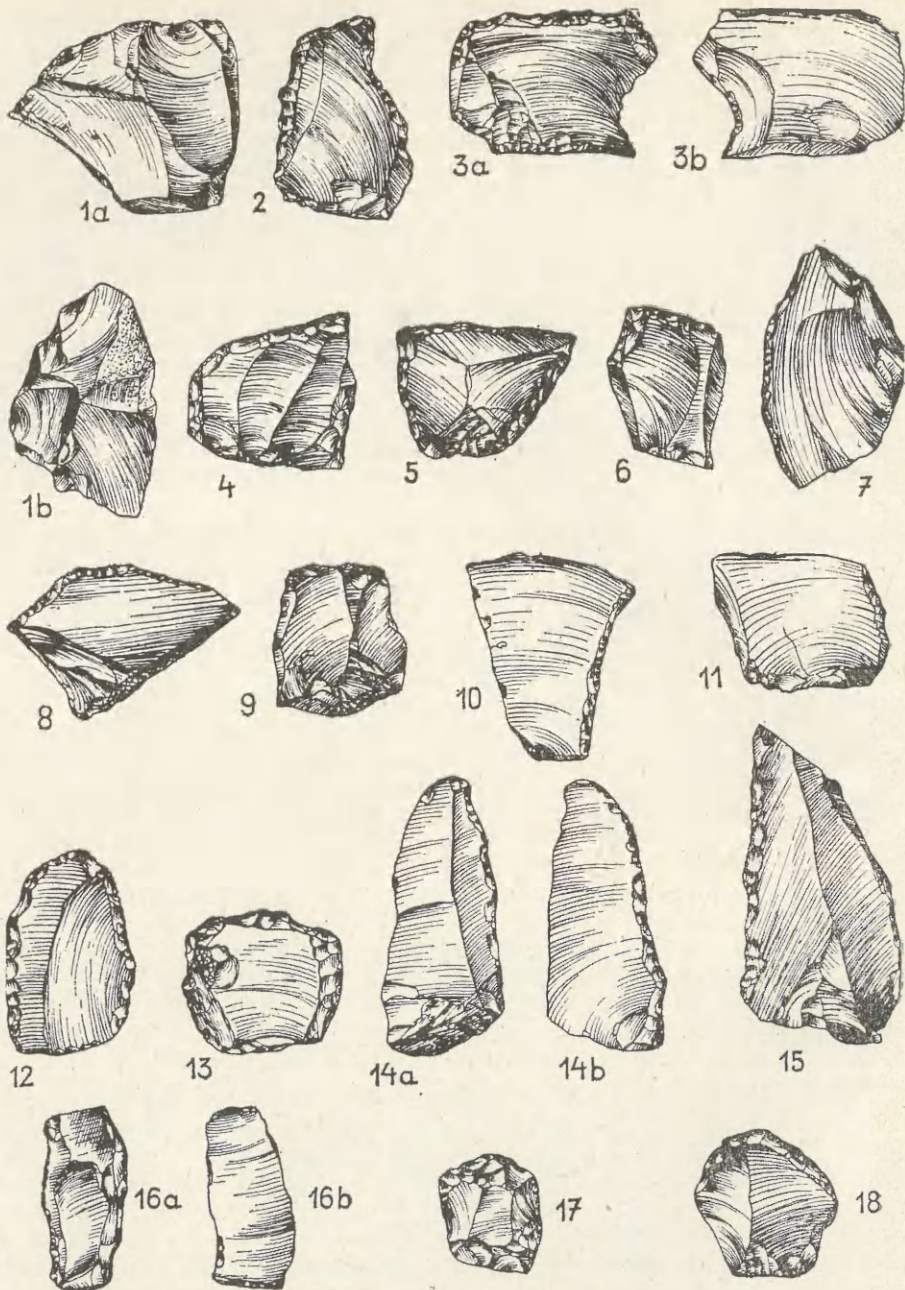
Okolo 25 szt., wyróżniają się dwa odłupkowe dwupiętowe: jeden duży, z krzemienia jurajskiego, o wykształconych na obydwu bokach zatępiskach oraz z zaprawą pięt i tyłu, drugi wybitnie krótki, średni (ryc. 3: 11a,b). Inne rdzenie zob. na ryc. 3: 12a,b; 4: 1a,b.

Półsurowiec:

Odłupki (ok. 300 szt.), wióry (ok. 140 szt.), odpadki rdzeniowania (ok. 20 szt.), materiał odpadkowy (ok. 950 szt.).

Narzędzia:

I. Tak jak w przemyśle z wykopu I, i tutaj dominują skrobacze wieloraki (ok. 110 szt., w tym ok. 25 fragmentów). Wśród nich nieco mniej niż połowę stanowią narzędzia określone uprzednio jako podgrupa I (wszystkie, poza kilkoma okazami, są uzupełnieniem ilościowym dla wyróżnionych już typów): 1. Kilka okazów (ryc. 4: 4, 5, 6); dwa wyróżniają się bardziej smukłymi proporcjami (ryc. 4: 2); jeden przez swoje proporcje przypomina zgrzebełko (okaz ten po uszkodzeniu jednego z boków został na nim wtórnie, od spodu, załuskany, tworząc jakby wnękę

Ryc. 4. Wistka Szlachecka, pow. Włocławek
1-18 — wybór narzędzi i rdzeni z inwentarza wykopu III

Rys. I. Niewiadomska

oblęcznikową — ryc. 4: 3a,b); 2. Kilkanaście okazów (niektóre na ryc. 4: 7—9); 3. Kilkanaście okazów (ryc. 4: 10, 11) oraz pojedynczy okaz podowalny (ryc. 4: 12).

Podobnie przedstawiają się typy w podgrupie II: 1. Kilkanaście okazów (ryc. 4: 13); wyróżnia się okaz łuskany na czterech bokach, przy czym dwa łuskane są na stronę spodnią, a dwa na wierzchnią retuszem charakterystycznym dla podgrupy I, inny natomiast ma lekko wgięte boki i dodatkowe ścieniające łuskanie na spodzie wierzchołkowej części odłupka; 2. Kilkanaście okazów, przeważnie średniej wielkości lub prawie średnich (ryc. 4: 14a,b, 15, 16a,b); 3. Kilka okazów skrobaczy, które w odróżnieniu od okazów z wykopu I są mniejsze i zbliżone mniej lub bardziej do podokółkowych (ryc. 4: 17).

Pojedynczo wystąpiły: mikrolityczny skrobacz łuskany dookoła w kształcie trójkąta; mały skrobacz na wydłużonym odłupku łuskany na większej części obwodu z małą wnęką oblęcznikową i większy nieco, przypominający wykształceniem części pracującej drapacz z pyskiem.

Ponadto wyróżniono kilkanaście skrobaczy o kształtach nieokreślonych, w tym jeden łuskany wybitnie zębaty.

II. *Drapacze* (13 szt.), wszystkie na odłupkach, głównie krępe, rzadziej krótkie. Typem najliczniej reprezentowanym są drapacze ostrołukowe (ryc. 4: 18; 5: 1, 2, 3). Pozostałe to kilka skośników zakolonych, kilka jakby wachlarzowatych oraz kilka o drapiskach nieco zakolonych lub prostych, w tym dwa o drapiskach uformowanych na boku odłupka. Drapiska łuskane są na ogół średnio stromo, czasem przełuskane.

III. *Zgrzebła* (7 szt.), wszystkie małe lub bardzo małe, jednostronne. Dwa boczne, w tym jedno podowalne (ryc. 5: 4), pozostałe poprzeczne, prostkowe lub nieco łukowe (ryc. 5: 5).

IV. *Pazury* (9 szt.), na ogół analogiczne lub bardzo zbliżone do przedstawionych w opisie materiału wykopu I (ryc. 5: 6a,b, 7). Wyróżniają się dwa, wykonane na małych grubych odłupkach odpadkowych, o krótkich, słabo wydzielonych, dość wysokich symetrycznych kolcach (jeden na wierzchołku uszkodzony), i jeden zgrzany, zdwojony pazur na wiórze o kolcach niewydzielonych, symetrycznych (jeden kolec uszkodzony i załuskany półtylcowo). Okaz ten łuskany jest dookoła zębaty.

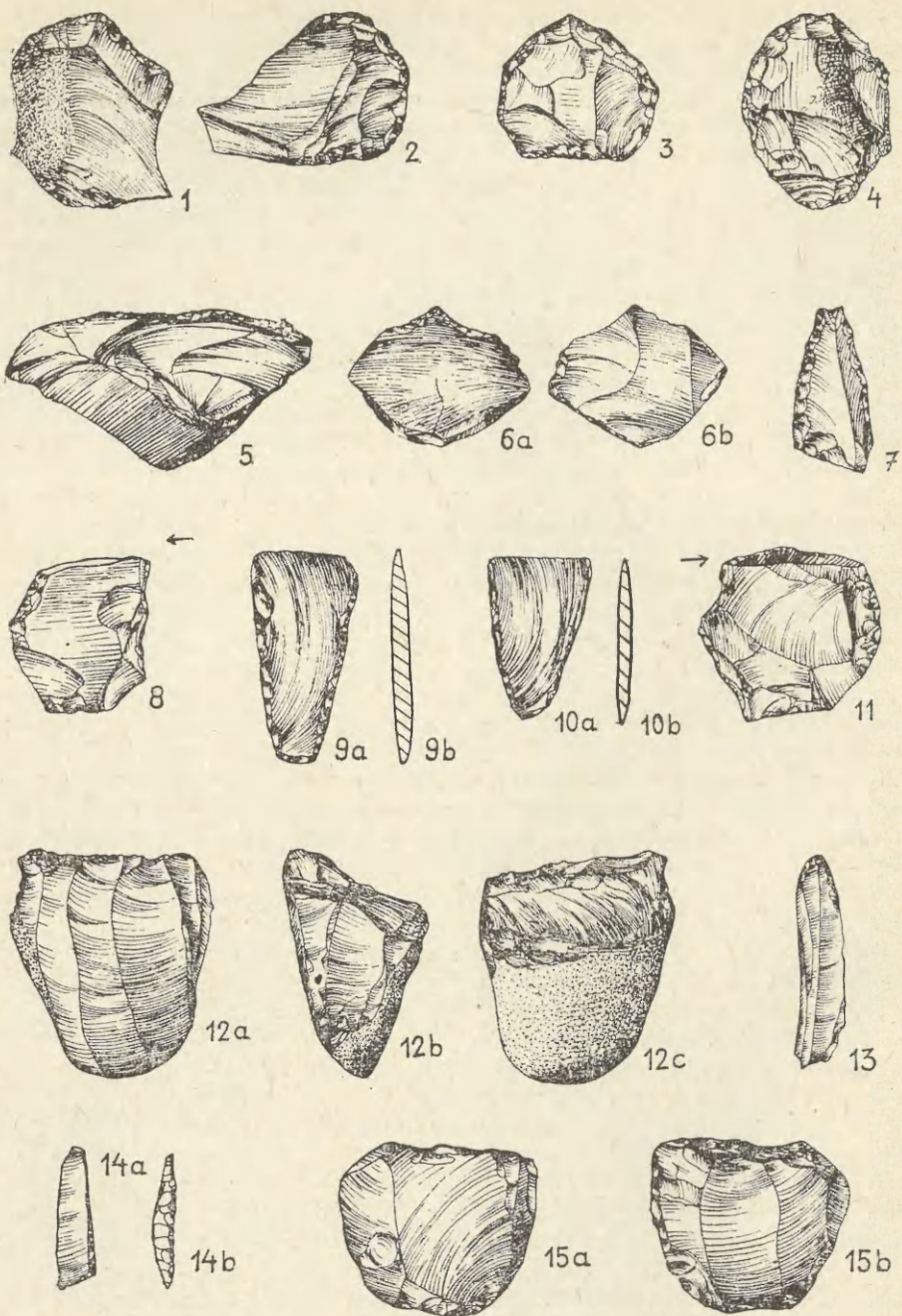
V. *Rylce* (5 szt.), wszystkie małe i krępe, na odłupkach. Jeden klinowy boczny, pozostałe węglowe boczne, głównie poprzeczne (ryc. 5: 8, 11).

VI. *Trapezy* (3 szt.), wszystkie bardzo krótkie, wykonane na odłupkach o podstawach zaokrąglonych, łuskanych (ryc. 5: 9a,b, 10a,b), jeden uszkodzony.

Poza tym: kilkanaście odłupków i odpadków łuskanych lub mikrołuskanych oraz dwa łuszcznie, które być może również należą do omówionego przemysłu.

Pozostałe, stosunkowo nieliczne narzędzia i rdzenie (ok. 30 szt.), które zalegały zarówno w skupieniu, jak i poza nim, składają się na ubogą, jednak niewątpliwą domieszkę paleolityczną oraz niewielką i niezupełnie pewną domieszkę wieku mezolitycznego.

Pierwszą domieszkę reprezentuje duży zatępiec wiórowy, łuskany na obydwu bokach nie całkowicie, zwrotnie, oraz parę smukłych regularnych wiórów i kilka odpadków — wszystko wykonane z krzemienia czekoladowego, drugą natomiast: 1) kilka małych, krępych i smukławych rdzeni wiórowych, jednopiętowych, w tym dwa wyróżniają się wybitną regularnością odłupni (ryc. 5: 12a—c, 15a,b); 2) kilka mikrolitycznych, krępych drapaczy na odłupkach, m. in. dwa skośniki, w tym jeden analogiczny do drapacza z wykopu I (ryc. 5: 5); 3) mikrolityczny pazurek na smukłym wiórze (ryc. 5: 13); 4) kilka smukłych i smukławych trójkątów nierównobocznych (ryc. 5: 14a,b), w tym jeden przerobiony na pazur; 5) mikrolityczny tyłczak

Ryc. 5. Wistka Szlachecka, pow. Włocławek

1-15 b — wybór narzędzi z inwentarza wykopu III

Rys. I. Niewiadomska

z wierzchołkiem na sęczku; 6) kilka fragmentów tylczaków lub trójkątów mikroli-
tycznych; 7) kilka całych i fragmentów wiórów łuskanych lub mikrołuskanych;
8) 3 mikrorylec.

Przedstawione wyżej stanowisko posiada niewątpliwe znaczenie dla badań nad mezolitem. Dzięki na ogół przejrzystemu układowi planigraficznemu zabytków, oczy-
wistej wymowie typologicznej większości narzędzi oraz charakterystycznej odłupko-
wej technice rdzeniowania, możliwe było wydzielenie najpewniej czystego, nowego
przemysłu mezolitycznego. Ogólna charakterystyka tego przemysłu (przedstawiona
wyżej) może ulec pewnej zmianie, gdyby okazało się, że nieliczne okazy zaliczone
do domieszki mezolitycznej stanowią z nim jedną całość. Odnosi się to głównie
do mikroliitycznych trójkątów, trapezów i tylczaków. Pozostałe narzędzia (drapacze,
pazurki, rylec) nieznacznie wzbogaciłyby typologicznie wydzielone już grupy narzędzi.
Włączenie do tego przemysłu mikroliitycznych trapezów jest raczej niemożliwe, za-
równo z uwagi na układ planigraficzny wykopu I (wszystkie zalegały poza sku-
pieniem), jak też nieobecność ich tak w skupieniu wykopu III, jak i poza nim.
Inaczej przedstawia się sprawa trójkątów. Nieliczne i zalegające głównie poza sku-
pieniem w wykopie I, w wykopie III prawie wszystkie wystąpiły w skupieniu, przy
czym były nieco liczniejsze. Traktując wspomniane zbrojniki jako jeszcze jedną
grupę narzędziową przedstawionego przemysłu, należałoby przyjąć współistnienie
w nim różnych technik: bardzo specyficznej odłupkowej, łuszczniowej i mikroli-
itycznej wiórowej. Ostateczne rozstrzygnięcie, czy okazy zaliczone do ewentualnej
domieszki są nią rzeczywiście, będzie możliwe po przeprowadzeniu analizy porów-
nawczej z innymi stanowiskami mezolitycznymi, jak też dzięki stałemu rozwojowi
badań nad mezolitem.

Wydaje się również, że omawiane stanowisko posiada dużą wartość dla zagadnie-
nia podziału typologicznego dużej grupy skrobaczy wielorakich. M. in. pozwoliło na
wydzielenie w ich obrębie bogatej ilościowo, jak również zróżnicowanej typologicz-
nie dużej podgrupy skrobaczy o charakterystycznym stromym lub półstromym
retuszu. Wspomniane narzędzia znane są z kilku innych stanowisk mezolitycznych
eksplorowanych wykopaliskowo. Stanowiska te w roboczym schemacie chronologicz-
nym mezolitu⁴ zaliczane są do jego późniejszych faz. Są to: Wistka Szlachecka,
pow. Włocławek, wykop III/1960, gdzie są nieliczne, Rydno, pow. Starachowice wy-
kop XIII/1959, liczniejsze Wieliszew, pow. Nowy Dwór, wykop XIII/1960—1961, są
rzadkie. Ponadto w małych ilościach narzędzia te występują m. in. na stanowi-
skach eksplorowanych powierzchniowo, takich jak: Niwka, pow. Śrem, Lasek, pow.
Poznań, Długa Wieś, pow. Kalisz, Mosina, pow. Śrem.

Interesująca jest widoczna zbieżność⁵ omawianych narzędzi w sposobie łuskania,
jak też (u niektórych okazów) w usytuowaniu części pracującej, z narzędziami ty-
powymi dla madlenu francuskiego, a szczególnie madlenu dolnego. Narzędzia te
w terminologii francuskiej, zgodnie z propozycjami A. Cheynier, określane są jako
*raclettes*⁶.

Chronologia omawianego przemysłu — tak jak w przypadku niemal wszystkich
stanowisk piaskowych pozbawionych danych przyrodniczych — jest dość trudna do
ustalenia. Jednakże dzięki wspomnianemu już schematowi chronologicznemu mezo-
litu, w którym jednym z kryteriów chronologicznych jest ilościowy wzrost skroba-
czy w miarę rozwoju tego okresu, należałoby przemysł ten uznać za późnomezoli-

⁴ H. Więckowska, *Mezolit* (rozdział do podręcznika archeologii Polski — maszynopis).

⁵ Zwrócił mi na to uwagę dr Romuald Schild.

⁶ A. Cheynier, *Un outil magdalénien nouveau, au silex à Badegoule*, „La Raclettes BSPF”, t. XXVII: 1930, s. 483—488.

tyczny. Poparciem dla takiego datowania mogą być również, co prawda nieliczne, bardzo krótkie trapezy na odłupkach. Jak dotychczas, nie stwierdzono ich we wcześniejszych inwentarzach mezolitycznych. Natomiast kilka trapezów równie lub bardziej krótkich, jak o innym sposobie łuskania, wystąpiło w inwentarzu wykopu XII w Wieliszewie, zaliczanym do grupy późniejszych przemysłów mezolitycznych⁷.

*Zakład Paleolitu
IHKM PAN*

MARIA MARCZAK

PRELIMINARY RESULTS OF EXCAVATIONS AT WISTKA SZLACHECKA
DISTR. WŁOCŁAWEK

In the present paper the author discusses results of excavations carried out at Wistka Szlachecka, distr. Włocławek, in 1962. We have explored a mesolithic dune site, lying on the point of the erosion terrace, on the left bank of the Vistula, on the southern periphery of the mentioned village. The area was partially explored in 1960. In 1961/62 its portions, both explored and unexplored, were damaged by works connected with road building.

Three cuttings (I, II, III) laid out on the margin of the ruined area (fig. 1) were examined in 1963. Cutting II turned out to be completely barren. Cuttings I and III were oriented east-west. Their exploration progressed first westward and then southward, so that they finally had formed one big cutting, measuring some 400 square m (cutting I — 240 square m, and cutting III — the rest).

The area submitted to excavations is cultivated from time to time. Its southern part, destroyed by deflation, slightly declines.

Cutting I was located in an almost undisturbed area, with the following soil section: recent humus, strong illuvium with top level removed by ploughing and deflation, and weak illuvium. These formations were underlain by a frost-heaved level of terrace gravel, overlying terrace sands obliquely stratified.

Apart from its eastern and central part, the soil section of cutting III was greatly impoverished with only recent humus in major portions.

In both cuttings artifacts were principally concentrated in strong illuvium. They were rarer in weak illuvium and only occasional in humus.

Like in majority of dune sites, we were unable to trace here the stratigraphical distribution of artifacts and therefore the conclusions on the purity of the inventories rest on typological and planigraphical analysis of flints.

Cutting I has yielded in all some 3500 artifacts including 30 cores, 30 *pièces esquillées*, 450 flakes, 240 blades, abt. 2400 pieces of waste material, some 250 tools and 700 or so potsherds from the Bronze Age.

Inventory of cutting III consisted of some 1600 flint objects including 30 cores, few *pièces esquillées*. 300 flakes, 140 blades, 900 or so pieces of waste material, some 210 tools and few potsherds.

The majority of flint artifacts from both cuttings belong to a probably pure mesolithic industry, unknown so far. The remaining finds form an admixture,

⁷ Więckowski, *op. cit.*

consisting of a relatively small number of other mesolithic artifacts, and of few palaeolithic flints in addition to potsherds and flint from the Bronze Age.

Artifacts of the principal industry formed two very intense concentrations (with respective areas of 50 and 40 square m), distant several metres from each other. The concentrations were revealed in the eastern and central sections of cuttings I and III. In the eastern section they were damaged by the exploitation of sand.

The inventory of this industry includes:

Flake cores (about 50) generally with single striking platform, some subdiscoid and conical (fig. 3: 12a,b; fig. 4: 1a,b), rarely with two striking platforms (fig. 3: 11a,b).

Tools. An unusually varied group of multiple scrapers (260 or so pieces including 70 fragments). On account of the retouch method they form two subgroups which in turn are subdivided into types. The subdivision rests on the position of the working part. Subgroup I — scrapers usually made on thin or very thin z short and squat flakes with steep or semi-steep narrow retouch (fig. 2: 1—6, 11; fig. 4: 2—12). Subgroup II — scrapers on thick flakes, waste or crumbs with steep, semi-steep or rather flat retouch, made with accuracy varying in degree (fig. 2: 7—10, 12, 15; fig. 4: 3—7).

In comparison with the multiple scrapers, other groups of tools are distinctly inferior in number. They include: 18 short and squat end-scrapers on flakes (fig. 2: 17a,b, 18; fig. 4: 18; fig. 5: 1—3); 9 onesided scrapers usually transverse (fig. 2: 16a,b; fig. 5: 5), rarely lateral (fig. 5: 4); 14 graters with spikes either separated (fig. 2: 19; fig. 3: a,b; fig. 5: 6a,b) or not (fig. 3: 4; fig. 5: 7); 8 burins, usually angle and transverse (fig. 3: 2; fig. 5: 8); one borer (fig. 3: 3a,b); 4 trapezes (fig. 3: 8a,b; fig. 5: 9a,b; 10a,b). Some of the *pièces esquillées* (fig. 3: 10a—c) also belong to this industry in addition to blades, and flakes with retouch of micro-retouch.

Mesolithic artifacts regarded as admixture appeared mainly outside the concentrations, with only some inside it. They are represented by the following forms: blade cores usually with one striking platform (fig. 5: 12a,b,c, 15a,b); end-scrapers (fig. 3: 5, 6); graters (fig. 5: 13); one microlithic angle burin: one microlithic obliquely blunted blade (fig. 3: 7a,b); slender triangles with unequal sides (fig. 5: 14a, b); and squat or long microlithic trapezes (fig. 3: 9).

The site described above is doubtlessly valuable for the studies on the Mesolithic. The typology of the majority of tools, the distinct planigraphic distribution of relics, and the characteristic flake technique shown by cores have allowed to distinguish a new, probably unmixed mesolithic industry. The general picture of the industry may change slightly, if the objects now considered admixture would in the course of further research be attributed to its main body. This concerns principally the group of microlithic trapezes and triangles. The other tools would only slightly contribute to the typological variety of the distinguished groups.

The site is of importance for the classification of multiple scrapers. We have been able to distinguish a large number of scrapers (subgroup I) with distinctly characteristic retouch. In method of retouching and in shape they closely resemble the so-called "raquettes" of the French Magdalenian¹.

On the basis of a chronological scheme, tentatively worked out for the Mesolithic², the site has been defined as late mesolithic.

¹ Dr. Romual Schild has drawn my attention to this.

² H. Więckowska, Mesolithic (chapter in the handbook of the archaeology of Poland — typescript).